

RÛH*

Sırrı GİRİDİ**

MUKADDİME

Hem mebd'e' ve hem meâd insân

* Yayına hazırlayan: Yrd. Doç. Dr. Lütfü Cengiz, Selçuk Ü İlahiyat Fak. Kelam Anabilim Dalı, e-mail: lutficengiz2000@hotmail.com

Sırrı Girîdî, bu eserini 1885 yılında Ankara'da yazdığını söylemektedir. O, rûh ve ölüm hakkındaki belli başlı nakilleri bir araya getirip yazmak suretiyle bu eseri oluşturduğunu ifade etmektedir. Kitap, 63 sayfadır. Konular sistemli bir biçimde ele alınmaya çalışılmıştır. Kitaba bir önsöz yazılmış, burada kitabın yazılış amacı ortaya konmuştur. Bkz. Sırrı Girîdî, *Rûh*, ss. 11-12, İstanbul, 1305. (haz.)

** Osmanlı Devletinin son dönem kelâmcılarından biri olan Selim Sırrı Girîdî, 1844 yılında Girit'in Kandiyе kasabasında doğmuştur. Helvacızâde Salih Tosun Efendinin oğludur. Gençliğinde, Kandiyе ulemâsından olan Cevrî Efendiden ilim tahsil etmiştir. Sırrı Girîdî tahsilini tamamladıktan sonra, Kandiyе mahkemesinde kâtip olarak memuriyet hayatına başlamıştır. 1860 senesinde Hanya'ya giderek evkâf kâtipliği yapmış, müteâkiben Yanya valiliğinde özel kâtip olarak çalışmıştır. Daha sonra vezirlerin divan kâtipliklerinde bulunmuş ve bu arada Hekim İsmail Paşa'nın kızı şâir ve bestekâr Leyla Hanım ile evlenmiştir.

1867'de Yanya vilayeti, bir yıl sonra Aydın mektupçu muavinliğine; 1869'da Prizren ve arkasından 1872'de Tuna vilayeti mektupçuluğuna getirilmiştir. 1876'da ülâ sânisî (Osmanlı Devletinde mülkî rütbelerden birinin adı) rütbesiyle Bihke ve bunu tâkiben de beylerbeyi pâyesiyile İzvornik ve Vidin mutasarrıflıklarında bulunmuştur. Aynı yıl 93 Harbi denilen Osmanlı-Rus Savaşından sonra, Tuna eyaletindeki Osmanlı kuvvetlerinin geri kalanlarının ve göçmenlerin sevkini yönetmek üzere, bu defa komiser unvanıyla tekrar Vidin'e gönderilmiştir. Bu görevi tamamladıktan sonra Karesi mutasarrıflığına tayin edilmiştir.

Paşa ünvanıyla birlikte de anılan Sırrı Girîdî'nin 1878 tarihi itibariyle valilik dönemi başlamıştır. 1878'de Trabzon, bir yıl geçince Kastamonu ve o yıl içinde ikinci defa Trabzon, 1882'de Ankara, ertesi yıl Sivas ve 1885'te Diyarbakır valiliklerinde bulunduktan sonra Adana, 1889'da ise vezir rütbesiyle Bağdat valiliğine atanmıştır. 1891'de tekrar Diyarbakır valiliğine nakledilmiştir. 1894'te müptelâ olduğu kalp rahatsızlığı sebebiyle görevinden istifâ ederek İstanbul'a dönmüş, bir yıl sonra da 1895'te vefat etmiştir. Sırrı Girîdî'nin ailesi ve evlâtları da çağlarında Türk ilim ve sanatına katkıda bulunmuşlardır. Yusuf Râzî ve Mimar Vedat Bey oğullarıdır. Sırrı Girîdî, Nuri Bey'in kardeşi, Celâl Nuri İleri'nin amcası, Mehmed Ali Aynî'nin de kayınpederidir. Bkz. Sırrı Girîdî, *Tabakât ve Âdâb-ı Müfessirîn*, ss. 26-28, İstanbul, 1312; İnal, İbnül-Emin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, c. III, ss. 1734-1735, İstanbul, 1988; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri (1299- 1915)*, Haz. A. Fikri Yavuz- İsmail Özen, c. II, s. 368, İstanbul, 1972; Parmaksızoğlu, İsmet, *Türk ansiklopedisi*, c. XXVIII, s. 534, Ankara, 1980.

Sırrı Girîdî, özellikle kelâm ve tefsir ilimlerinde yazdığı eserlerle dikkat çekmektedir. Onun bilinen eserleri şunlardır: *Ârâu'l-Milel*, İstanbul, 1303; *Galatât*, İstanbul, 1301; *Mektûbât-ı Sırrı Paşa*, İstanbul, 1303; *Nakdu'l- Kelâm fî Akâid-i'l- İslâm*, Dersaadet, 1324; *Nâru'l-Hüddâ li-men İstehdâ*, Diyarbakır, 1311; *Rûh*, İstanbul, 1305; *Şerh-i Akâid Tercümesi*, Rusçuk, 1292; *Tabakât ve Âdâb-ı Müfessirîn*, İstanbul, 1312; *Ahsenü'l-Kasas*, İstanbul, 1309; *Sırr-ı Kur'ân*, 1304; *Sırr-ı Furkân*, İstanbul, 1312; *Sırr-ı İnsân*, İstanbul, 1312; *Sırr-ı Tenzil*, Diyarbakır, 1311. Ayrıca Sırrı Girîdî'nin *Ru'yet-i Bârî Hakkında Risale* ve *Sırr-ı İstivâ* adlı iki eseri daha vardır. Bu iki eserin basımıyla ilgili bir bilgiye ulaşamadığımız için, onları inceleme imkânımız olmadı. (haz.)

Kalsın mı hafiy-yi gümân içinde
Tahsîl-i vukûfa yok mu imkân
Gaflet-kede-i cihân içinde.

İnsan denilen muammâ-yı ebediyyü'l-işkâl, câmiu'l-garâib ve müstecmiu'l-acâib bir nüsha-i kübrâdır ki, fıtrat-ı ûlâda nefsinden bile habîr olmayacak kadar gâfil, kendini bilemeyecek kadar câhil iken, mücerred isti'dâd-ı cibillî sâikasıyla ka'r-ı nâ-yâb(dibi bulunmayan) deryâda cevher-i hakîkati cust u cû(arastırma), fedâ-yı bî-müntehâ-yı semâda tek u pû(oraya buraya koşuşturma) eyler.

Ecsâd-ı bâliyyede(âlemdeki cisimler arasında) –nev'ları henüz bilinemeyen nice ecsâm-ı zî-hayât, eb'âd-ı gayr-ı mütenâhiyyede –zıyâları henüz kürr-e sağîremize vâsıl olmayan- nice ecrâm-ı neyyirât(ışıklı cisimler) keşf ider.

İmdi şu isti'dâd-ı Hudâ-dâd üzere yaratılan insan, mebde' ve meâdını, hakîkat ve âkubetini anlamaksızın bu güzergâh-ı fenâdan geçip gitmeli midir?

Alelhusûs a'rafu'l-enbiyâ sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz “من عرف نفسه² فقد عرف ربه” buyurmuşlardır ki, “kendini bilen Hâlık'ını da bilir”. Ve bilakis “kendini bilmeyen, Mevlâ'sını da bilemez” demektir, doğrudur.

Görmez misin ki, “وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون³” ayet-i celîlesindeki “ليعبدون” kelimesini bazı müfessirîn-i ızâm “ليعرفون” ile tefsir etmişlerdir?

Demek ki şu ilm ve irfân, illet-i îcâd-ı ins ve cândır.

Hadîs-i kudsi-i meşhûr dahî bize haber verir ki, Hâlık Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri'nin kâinâtı yaratması, mücerred kendi zât-ı ulûhiyyetini bildirmek içindir.

Zât ve sıfât-ı Mevlâ'ya istidlâl için de nefsi insândan büyük delil mi olur?

Ne hâcet! Hukemâya soralım ki beyne'l-ecrâm, cârî olan kuvve-i câzibe kanunu acaba rûhdan ziyâde bedîu'l-eser midir?

Ne mümkün!

Şunu da i'tirâfa mecburuz ki, maârif-i beşeriyye ne kadar terakkî ederse etsin, ma'rifet-i nefsi hususundaki cehlimizi artırmaktan başka şeye hizmet edemez.

Maahâzâ hakîkat-i mahsûsa-i ilâhiyyeye vukûf dahî ma'rifet-i nefse mevkûfdur.

Bu halde bizim kemâl-i irfânımız, adem-i irfânımızı idrâkden ibaret kalır.

“العجز عن درك الادراك ادراك⁴”, “Kişi noksanını bilmek gibi irfân olmaz.”

Şâri'-i Â'zam ise “ليس للانسان الا ما سعى⁵” buyurmuştur.

Binâenaleyh mahsûl-i mesâî-i şebâne(gece mesaisi) olarak bu abd-i âciz dahî rûh ve mevt hakkındaki bazı nukûl-i mu'tebereyi cem' ile şu risaleyi yazmış ki ihvân-ı dîne yâdigâr olsun.

² Bkz. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsbahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c. X, s. 208, Beyrut, 1405; Münâvî, Abdurraûf, *Feyzu'l-Kadîr*, c. I, s. 225, Mısır, 1356; Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ*, Tahkik: Ahmed el-Kallâş, c. II, s. 343, Beyrut, 1405.

³ Zâriyât, 51/56.

⁴ Bkz. Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, c. VI, s. 235.

⁵ Necm, 53/39.

Bu eser-i latîf hamden Lillâhi Teâlâ 1303 sene-i müteyemmine-i hicriyyesi Muharremü'l- Harâm'ının aşr-ı evvelinde mededkârî-i rûhâniyyet-i Seyyidi'l-Beşer ile cilve-ger sahîfe-i te'lîf olmuştur.

الحمد لله الذى هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله وصلى الله على اشرف جميع الانبياء والمرسلين
وعلى اله وصحبه اجمعين والله الموفق والمرشد

Mir'ât-ı vücûd-i Hakk, hep a'yân
Pinhân ise de ayân içinde
Âsânı değil midir? Nümâyân
Hem yerde, hem âsümân içinde.
Sırrı Girîdî Ankara-1303.

RÛH

Perverde olunca cevher-i cân
Neş'et ki kün fe-kân içinde
Âdem, oluverdi ehl-i irfân
Bir demde, firişte-gân içinde.
İnsan bu müsâfirhâne-i bî-bakâya gelir gider, ama nereden gelir, nereye gider
bilir mi? Heyhât!
İnsan nedir?
Kâinât içinde bir zerredir.
Hayır, değil insan, menşe-i insan olan şu cihân bile azamet-i kâinâta nisbetle
zerre olamaz!
Dünya nedir?
Bir güzergâh-ı fenâdır ki, bundan geçmedikçe bâkiyât-ı sâlihâta zafer müyes-
ser olamaz.
Biz neyiz?
Bu sahrâ-yı serîu'l- fenâda konar, göçer bir mahlûkuz ki, nefes aldıkça
mesâfe-i kalîlü'l- mikdâr hayattan birer hatve kat' eyleriz.
Hayât nedir?
Berk-ı hâtif (kim göz yumub açınca zamanı güzer eyler).
Öyleyse bu mahlûk-u acîbi ehemmiyyetlendiren nedir?
Ma'rifet ve emâneti hâmil olan rûh.
Emanetle murâd nedir?
Sevâb ve ikâb, emir hatırına, tâat ve ma'siyetle bi't-taaaruz uhde-i teklîfi ta-
kallüdden ibarettir.
Ya rûh nedir?
Ne müşkil suâl? Sanki mes'ûl sâilden iyi mi bilir?
Hele şu rûh nedir?
Şu'le-i hayatdır ki, "ونفخت فيه من روحي"⁶ nefhasıyla parlamıştır.
Ne parlak cevâb?

⁶ Hicr, 15/29; Sa'd, 38/72.

Bu tarz-ı basît kulûbu tenşît eyler. Lâkin insanı mâil-i ifrât ve tefrît eyler. Onun için vech-i suâlden ref-i nikâb-ı işkâl edecek bir cevâb iltimâsıyla sora-rım ki:

Rûhun hakikati nedir?

Rûh, tabâi' ve ahlâtın (insan vücuduna ait dört salgı; kan, balgam, safra ve sevda salgısı) imtizâcından mütevellid bu beden-i hâkdânî dâhilinde mevcûd olan ecsâmıdan mı ibarettir?

Yâhud bu mizâc ve terkîbin tâ kendisi midir?

Yâhud bu cisimlerle kâim araz-ı dîger midir?

Yâhud bu ecsâm ve a'râza muğâyir mevcûd-i âhar mıdır?

Rûh kadîm midir, hâdis midir?

İşte cân ve cihânı yaratan Allah bu suallerin cevabından,

“ويستلونك عن الروح قل الروح من امر ربي وما اوتيتم من العلم الا قليلا”⁷ ayet-i celîlesiyle habîbini âgâh buyurmuşdur.

Demiş ki:

Rûh, beden-i insânın müterekkib olduğu ecsâm ve a'râza muğâyirdir.

Zira bu ecsâm, ahlât ve anâsırın imtizâcından hudûs ider şeylerdir. Ama rûh öyle değildir.

Rûh bir cevher-i basît-i mücerreddir ki “كن” zîneyâb-ı vücûd ve husûl ol-muşdur.

Ya rûhun bu ecsâm ve a'râza muğâyir olmasına sebep nedir?

Rûh, bir mevcûddur ki, bu cesed-i hâkdânîye ifâda-i hayatda Hâlık Teâlâ'nın emriyle, tekvîniyle, te'sîriyle hâdis ve hâsıl olur.

Rûhun hakikat-i mahsûsasını bilememekden ise nefyi lâzım gelmez.

Zira ekser-i hakâik ve mâhiyyât-ı eşyâ meçhuldür. Fakat bunların meçhu-liyyeti nefylerini müstelzim değildir.

Nasıl ki rûh kadar bedîu'l- eser, fikir kadar serîu's- sefer olan elektrik dahî meçhûlu'l- hakikatdır. Mâmâfîh bunun vücûdu nasıl inkâr olunabilir ki, kendi mer'î değîlse muhayyir-i ukûl olan âsârı meşhûdumuzdur.

Binâenaleyh bir şeyin hakikat ve mahiyet-i mahsûsası bilinmekle vücûdu-nun nefyi lâzım gelmez.

İşte “وما اوتيتم من العلم الا قليلا”⁸ kavî-i kerîminden murâd budur.

TEZNÎB

Âyet-i kerîmede “قل الروح من امر ربي”⁹ buyurulmuşdur. *Emr*, bazen *fiil* manası-nadır. Yine Kur'ân-ı Kerîm'de “وما امر فرعون برشيد”¹⁰ ve “فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا”¹¹ buyurulmuşdur

⁷ İsrâ 17/85.

⁸ İsrâ 17/85.

⁹ İsrâ 17/85.

¹⁰ Hûd, 11/97.

¹¹ Hûd, 11/66.

bilinmesi ve anlaşılması mümkün olmayan şeylerdendir. Bilinebilmesi de yalnız kendine mültebis olan şeyden kendini temyîz eyleyen avâızla bilinebilir.

İSTİTRÂD

¹⁹ويستلونك عن الروح قل الروح من امر ربي وما اوتيتم من العلم الا قليلا

Şu âyet-i celîlenin sebab-i nüzûlü hakkında bir rivâyet-i meşhûre vardır ki, onu, müfessirînden bazıları kitaplarında nakletmişlerdir.

Şöyle ki:

Gûyâ tâife-i Yehûd, küffâr-ı Kureyş'e demiş ki: "Hz. Muhammed'e şu üç şeyi sorunuz! Eğer ikisinin cevabını verir de, üçüncüsünü imsâk ve ibhâm eylerse, biliniz ki kendi hak peygamberdir. Ona Ashâb-ı Kehf'in, Zülkarneyn'in kıssalarını sorunuz! Bir de rûhdan sual ediniz!" Küffâr-ı Kureyş dahî Resûlullah s.a.v. Efendimizden bu üç şeyi sual etmişler. Cenâb-ı Risâletmaâb Efendimiz de: "Size sabah cevap veririm" buyurmuşlar. Fakat nasılsa *inşallah* demeyi unutmuşlar. Binâenaleyh kendilerinden vahy-i ilâhî kırk gün münkatı' oldu. Kırk gün sonra ولا تقولن لشيء ولا تقولن لشيء²⁰ ayet-i kerîmesi nâzil olmuşdur ki: Hulâsa-i meâl, hikmet-i iştimâlî meşîet-i ilâhiyyeye tefvîz emretmeksizin, yani "inşâallah" demeksiniz zinhâr (ben yarın şu işi işlerim) deme! demektir.

Ba'dehû Ashâb-ı Kehf'in, Zülkarneyn'in kıssalarını onlara beyan buyurmuşlar ve fakat kıssa-i rûhu mübhem bırakmışlar. Şöyle ki:

Rûh hakkında "ويستلونك عن الروح قل الروح من امر ربي"²¹ âyet-i celîlesi nâzil olub "ukûl-i halk, ma'rifet-i hakikat-i rûhdan kâsırdır" diye beyan buyurmuşlar ve insana bahşâyîş-i ilâhî olan ilim ve idrâkin killetini de "وما اوتيتم من العلم الا قليلا"²² nazm-ı celîliyle anlatmışlardır.

İşte âyet-i celîlenin sebab-i nüzûlü hakkındaki rivâyet-i meşhûre budur.

Ancak İmam Fahreddin Râzî'nin beyanına göre bazıları bu rivâyeti birkaç vech ile ta'n ve tezyîf eylemişlerdir.

Evvelen; rûh, Allah Tebâreke ve Teâlâ Hazretlerinden ne şe'nen a'zamdır, ne de mekânen a'lâdır! İmdi ma'rifetullah mümkün ve belki de hâsıl iken bizi ma'rifet-i rûhdan menedecek ne var?

Sâniyen; rivâyet-i mezkûrede deniliyor ki: Yehûd, küffâr-ı Arab'a "eğer Ashâb-ı Kehf'in, Zülkarneyn'in kıssalarından cevâb verir de rûhun cevabını imsâk ve ibhâm eylerse, hak peygamberdir" demişler. Bu ise akıldan baîd bir sözdür. Zira Ashâb-ı Kehf'in, Zülkarneyn'in kıssaları hikâyâtdan bir hikâye olmakdan başka bir şey değildir. Bir hikâyeyi bilip de nakledivermesi ise Hazreti Muhammed'in sıhhat-i nübüvvetine nasıl delil olabilir?

Şurası da bedîhîdir ki Hazreti Muhammed'in onlara nakl ve beyan buyuracakları hikâye, eğer Cenâb-ı Risâletmaâblarının nübüvvet-i seniyyelerini tasdikden mukaddem ise yine onda da kendilerini tekzip edebilirlerdi. Eğer nübüvvet-i seniyyelerini tasdikden sonra ise, o takdirde de nübüvvet-i seniyyeleri indlerinde ma'lûm

¹⁹ İsrâ 17/85.

²⁰ Kehf, 18/23-24.

²¹ İsrâ 17/85.

²² İsrâ 17/85.

ve musaddak olmuş olacağından böyle bir sual-i imtihânın îrâdına ne ihtiyac var idi?

Demek ki bu hikâyeyi zikr ve beyanda bir fâide melhûz değildir.

Gelelim hakikat-i rûhdan adem-i cevâba: Böyle hakikat-i rûhdan cevap vermemeyi sıhhat-i nübüvvete delil kılmak akıldan büsbütün baîddir.

Sâlisen; rûh meselesi öyle bir şeydir ki bundan *esâğîr-i felâsife* ile *erâzil-i mütekellimîn* dahî bahse kâdirdir!

Binâenaleyh a'lemü'l-enbiyâ sallallahü aleyhi ve sellem Efendimiz şayet "ben bunu bilmiyorum!" demiş olsa, hakk-ı âlilerinde tahkîri, tenfirî mûcib olur muâmeleyi îrâs eylerdi. Zira hangi insan olursa olsun, böyle bir meseleyi bilememesi hakkında tahkîri mûcib olur.

İmdi a'lem-i ulemâ, efdal-i fudalâ olan Hazreti Resûl-i Ekrem sallallahü aleyhi ve sellem Efendimiz hakkında bu nasıl tasavvur olunabilir?

Râbian; Allah-ü Teâlâ Hazretleri nebiyy-i ekrem ve a'lem-i ulemâ Efendimiz hakkında "وَعَلِمَكَ مَا لَمْ تَكُن تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا" ²³ "الرحمن علم القرآن" ²⁴ ve yine "وقل رب ولا رطب ولا يابس الا في كتاب مبين" ²⁵ "رَدَىٰ عَلِمَا" ²⁶ buyurmuşdur.

Aleyhissalâtü vesselam Efendimiz dahî "ارنا الاشياء كما هي" ²⁷ buyururlardı.

İmdi şol zât-ı büzürg-vârın ki hal ve sıfatı bu ola, "ben bu meseleyi bilmem" demesi ona nasıl lâyıq görülebilir! Maahâzâ ki o mesele beyne'l-cumhûr, meşhûd ve mezkûr olan mesâilden de ola.

Demek ki şu rivâyet doğru değil imiş!

Bizim indimizde muhtâr olan budur ki; risâletpenâh efendimizden "rûh nedir?" diye sormuşlar. A'rafü'l-enbiyâ efendimiz hazretleri dahî sâillere ahsen-i vücûh üzere cevâb buyurmuşlar. Şöyle ki:

TAKRİR-İ MES'ELE

Âyet-i celîle, sâillerin Hazreti Peygamber Efendimiz'e yalnız rûhdan suâl etdiklerini müş'irdir. Rûh hakkında vârid olabilecek suâl dahî vücûh-i kesîre üzere vâki olur.

Evvelkisi sorulabilir ki: Mâhiyet-i rûh, mütehayyiz midir, ya mütehayyizde hâl midir? Yâhud, ne mütehayyiz, ne de mütehayyizde hâl olmayan bir mevcûd mudur?

İkincisi suâl olunabilir ki: Rûh kadîm midir, yoksa hâdis midir?

Üçüncüsü sorulabilir ki: Ervâh, ecsâmın mevt ve fenâsından sonra bâkî kalır mı? Yoksa fenâpezîr mi olur?

Dördüncüsü denilebilir ki ervâhın saâdet ve şekâvetinin hakikati nedir?

²³ Rahmân, 55/1-2.

²⁴ Nisâ, 4/113.

²⁵ Tâhâ, 20/114.

²⁶ En'âm, 6/59.

²⁷ Hadis kaynaklarında böyle bir ifadeye rastlayamadık. (haz.)

El-hâsıl rûha müteallik, şâyân-ı istîdâh, mebâhis çoktur. “يستلونك عن الروح”²⁸ kavlı kerîminde ise, sâillerin bu mesâilden mi, mesâil-i sâireden mi, hangisinden suâl etdiklerine delâlet eder bir kayd-ı sarîh yoktur.

Şu kadar ki Allahü Teâlâ habîb-i necîbine suâl-i vâkıa cevâb olmak üzere “قل الروح من امر ربي”²⁹ buyurmuştur. Bu cevap savâb-ı ilâhî ise, şu zikretmediğimiz mesâilden yalnız iki meseleye pek güzel cevap olur.

Evvelkisi mâhiyet-i rûhdan suâle, ikincisi kıdem ve hudûs-i rûhdan suâle; işte bu suâllerin cevâbları da bâlâda beyan olunmakla istitrâda burada hitâm verilir.

HİLKAT-İ BEŞER

“فاذا سويته ونفخت فيه من روحي”³⁰

Sûret-i hilkat-i cenâb-ı ebu'l-beşeri müş'ir olan âyât-i kur'âniyyeden şu âyet-i celîlede Cenâb-ı Hakk'a muzâf ve hakikat-i insden ibâret olan rûh, nedir? “Nefh” neden ibârettir? Bunların bilinmesi dahi maksadımızı izâh edecek şeylerden olmasıyla müfessirîn-i ızâmın ol bâbdaki tedkîkât ve tahrîrât-ı şerîfelerini mûlahhasan nakledeceğiz.

Evvelâ; ma'lûmun olsun ki burada nefh ile murâd, lafzın ma'nâ-yı mevzû-i luğavîsi olan üfürmek değildir. İcâd-ı hayatdan kinâyettir. Çünkü nefh rîhu imsaka, rîh ile imtilâyâ sâlih olan cismin cevfine icrây-ı rîhdan ibârettir.

Hâlîk Teâlâ ve Tekaddes Hazretlerinin Cenâb-ı Âdem'i halk ve icâd buyurduğunda ise, bizim şu manâ-yı luğavîden anlayacağımız gibi ne nefh vâr idi, ne menfûh.

Belki inde'l- hakîka nefhdan murâd, mûcudin mûcedde likâsından, hüviyetinin vücûd-i mûcedde sereyânından, sıfat ve fiilinin mûcedde zuhûrundan başka bir şey değildir.

Şeyh İzzeddin'den naklen İsmail Hakkı Rûhu'l-Beyân'da demiş ki; Nefh, mahall-i kâbilde(mümkün olan bir yerde) nûr-i rûhu iş'âl eden şeyden ibârettir.

Bu takdirce nefh sebep-i iş'âl demek olur.

Hakk-ı Bârî'de ise sûret-i nefh muhâldir, fakat müsebbeb muhâl değildir.

Binâenaleyh nefhin neticesine, yine nefh ta'bîr olundu ki bu da iş'âlden ibârettir.

Gelelim nûr-i rûhu iş'âl eden sebebe: Bu, hem fâilde, hem mahall-i kâbilde bir sıfattır.

Fâildeki sığata gelince: Bu sıfat, yenbû-ı vücûd olan “cûd” dan ibarettir.

Yenbû-ı vücûd, her mevcûdun hakikat-i vücûdunu kendine bizâtihi ifâda edendir ki bu sıfat-ı feyyâzaya “sıfat-ı kudret” ta'bîr olunur.

Bu sıfat-ı feyyâzaya hâricde şems-i münîr misâl olabilir. Şöyle ki: Şemsin kâbil-i istinâra(nur, ışık almaya uygun) olan her şeye, ifâda-i envâr eylemesi, nasıl ki beynehümâdan hicâb-ı hâilin kalkmasına mütevakkıf (bağlı) ise, sıfat-ı feyyâza-i kudretin dahî feyezânında hâl, o minvâl üzeredir.

²⁸ İsrâ 17/85.

²⁹ İsrâ 17/85.

³⁰ Hicr 15/29, Sa'd 38/72.

(Nûr-ı şemsden kâbil-i istinâra olan eşya dahî mülevvenâtdan ibâret olub, yoksa renksiz olan hava değildir.)

Mahall-i kâbildeki sîfata gelince: Bu da *tesviye*de hâsıl olan i'tidâl ve istivâdir. Nitekim Bârî Teâlâ “فاذا سویته”³¹ buyurmuşdur.

Buna da hâricde sakâlet-i mir'ât (aynanın cilalanması) misal olabilir: Zira mir'ât-ı mücellâ, saykalpezîr olmazdan evvel –velev kendine mukâbil ve muhâzî olsun- sûret kabul etmez. Fakat saykalpezîr olunca, ona mukâbil ve muhâzî olan her şeyin sûreti kendinde mün'akis ve hâdis olur.

Demek ki nutfede de istivâ, i'tidâl hâsıl olunca, rûh derhal eser-i nümâyı hudûs ve husûl olur.

İşte şu âyet-i celîle delâlet eder ki, beğerin halk ve îcâdı âti'z-zikr iki emirsiz tamam olmaz.

Evvelâ, *tesviye* (biçimlendirme).

Sâniyen, *nefh* (rûhun üflenmesi).

Bu, doğrudur. Zira insan, denilen bünyân-ı aceb-i nişân, cesed ve rûhdan mürekkebirdir.

Ceset dahî menîden, menî dem-i tamsden,³² o da ahlât-ı erbaadan (kan, safra, balgam, sevda salgısı), onlar da erkân-ı erbaadan (toprak, su, hava, ateş) tevellüd eder.

Bu tesviyenin husûlunde ise şunların her birinden birer mikdâr-ı mahsûsa riâyet lâzım, yekdiğeriyle imtizâcâtına, terkîbâtına riâyet lâzım, o mikdârın husûlu için ne kadar müddete lüzûm var ki nefis-i nâtıkayı kabul için hâsıl olan isti'dâd, o mizâc sebebiyle husûlpezîr olur, işte buna da riâyet lâzımdır.

Gelelim *nefse*: Buna da “ونفخت فيه من روحي”³³ kavlı-i kerîmiyle işâret buyurulmuşdur. Ve çünkü Hâlık Teâlâ Hazretleri rûhu kendine izâfetle i'zâz buyurmuş olduğundan bu izâfet, rûhun şerîf, ulvî, kudsî, bir cevher olduğuna delâlet eder.

Fırak-ı dâlleden Hulûliyye fırkası³⁴, “من روحي”deki “من” kelimesinin *teb'îza* delâlet ettiğine zâhib olmuşdur.

³¹ Hicr 15/29, Sa'd 38/72.

³² Tams, meks vezninde, kızın bekâretini izâle eylemek manasınadır. Bazıları tedmiye ile olan cimâa tahsîs eylediler. Yapışmak, hatun hayz görmek, kir yani denes, bir nesne fâsîd ve tibâh olmak manalarına da gelir.

³³ Hicr 15/29, Sa'd 38/72. Râzî de bu ayetin yorumunda “Allah (c.c.)'in tesviye ve nefh-i rûh arasını ayırdığını; tesviyenin cüzleri yaratıp son şekli vermekten ibaret olduğu, nefh-i rûhun ise tesviyeden sonra gerçekleşen bir olay olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, Allah'ın rûhu kendine izafe etmesinin onun şerefli bir cevher (öz) olduğuna delalet ettiğini ortaya koymakta, böylece rûhun beden cinsinden olmadığını vurgulamaktadır. Bkz. Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *Kitabü'n-Nefs ve'r-Rûh ve Şerhu Kuvâhumâ*, tahkik: Muhammed Sağır Hasan el-Masûmî, s. 46, İslâmâbâd, Trz. (haz.)

³⁴ Bağdâdî bu fırkayı İslâm'a mensup olmamalarına rağmen, İslâm'a nispet edilen fırkalar arasında sayar. Onların tevhit inancını bozmaya yönelik düşüncelerinin olduğunu belirtir. Bu firkanın Sebeiyye, Beyâniyye, Cenâhiyye, Hattâbiyye, Nemîriyye ile Mukannaiyye, Rizâmiyye, Hulmâniyye, Hallâciyye, Azâfira gibi kolları olduğunu, bunların hepsinin de Şîa'nın aşırı fırkalarından olduğunu söyler. Genel olarak bu fırka, hulûl inancını benimsemiş, Allah'ın rûhunun insanlara hulûl ettiğine inanan bir fırkadır. Bkz. Bağdâdî, Abdülkâhir b. Tahir b. Muhammed, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Tahkik: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, s. 254, Beyrut, 1993. (haz.)

Onların bu zehâb-ı nâ-savâbı ise, rûhun hâşâ eczâullahdan bir cüz olduğunu ihâm eder ki bunun fesâdı derece-i nihâyededir.

Zira kendisinde "cüz, küll" mütesavvir olan her şey mürekkebdir, mümkünü'l-vücûd lizâtihîdir, muhdesdir. Şânı yüce olan Allah böyle iddialardan beridir.

Gelelim nefh-i rûh keyfiyetine: Ma'lûmun olsun ki; *cevher-i nefis*³⁵, şeffâfe, nûrâniyye, ulviyyetü'l-unsur, kudsiyyetü'l-cevher bir takım ecsâmdan ibaret olub – ziyânın havaya, nârın fahma (kömür) sereyânı gibi- beden-i insana sereyân eder.

İşte bizce malum olan bu kadardır. Fakat keyfiyet-i nefhi Hâlık Teâlâ ve Tekaddes Hazretlerinden başkası bilemez.

MEBHAS

"فاذا سوئته"³⁶

Bunun tefsirinde iki kavil vardır.

Kavl-i evvel; şekl-i Âdemi sûret-i insâniyye ve hilkat-i beşeriyye ile tesviye ettiğimdemektir.

Kavl-i sâni; Cenâb-ı Âdem'in eczây-ı bedenini i'tidâl-i tabâi', tenâsüb-i emşâc³⁷ ile tesviye ettiğimdemektir.

Nitekim Bârî Teâlâ "انا خلقنا الانسان من نطفة امشاج"³⁸ buyurmuşdur.

MEBHAS

Bârî Teâlâ nefhi niçin zât-ı akdesine muzâf kıldı?

Çünkü Cenâb-ı Bârî, Ebu'l-Beşer'in tesviyesine, ta'diline mübâşeret-i berle, onu -hikmet ve kudretinden ibaret olan- yedeyn-i mukaddeseteyni ile halk ve tesviye ve ta'dil buyurduktan sonra cevfi cism-i Âdem'e kendi rûh-ı izâfîsinden –ki "الم تر الى ربك كيف مد الظل"³⁹ kavl-i kerîmiyle müşârunileyh olan ve "ظلى وجود" denilen nefsi cismânîsi demektir- bizâtihi nefheyledi.

Bu nefh ise bilvâsita olmayıp bizzât olduğu için, yedeyn-i mukaddeseteyn ile tesviye olunan şeyde –yani Cenâb-ı Ebu'l-Beşer'de- gerek esmâ-yı cemâliyye-i lutfiyye, gerek esmâ-yı celâliyye-i kahriyyenin husûl-i ilm ve ma'rifetini müstelzim olmuşdur.

MEBHAS

Rûh cihet ve mekândan münezzehdir.

³⁵ Râzî, *cevher-i nefis* denilince dört kavramın akla geldiğini, bunların da nefis, akıl, rûh ve kalp olduğunu haber vermektedir. Bkz. Râzî, a.g.e., s. 78. (haz.)

³⁶ Hicr 15/29, Sa'd 38/72.

³⁷ "Emşâc", "meşc" in cem'idir. "Meşc", feth-i mîm ile bir şeyi, şey âhara katıp karıştırmak manasınadır. "Meşic", katil vezninde, "meşec", sebeb vezninde, "meşc", demden murâd, dem-i hayzdır. Ve cemî bünyesiyle vürûdu mecmu' itibâriyledir. Ve onların her biri havâs ve rikkat ve kıvâm cihetiyle muhtelifetü'l-eczâdır. Kitf vezninde "mişc", mîmin kesriyle şey âhar ile muhtelit olan şeye denir. Bunların mecmûnunun cem'i "emşâc" gelir. "انا خلقنا الانسان من نطفة امشاج" ayetindeki "emşâc", kadın suyu ve kaniyla karışmış manasınadır.

³⁸ İnsan, 76/2.

³⁹ Furkan, 25/45.

Cemî-i eşyâyı bilmek, cemî-i eşyâya muttali' olabilmek rûhun kuvvetinde müstekindir.

Bu münâsebet ve müşâbehet, rûha mahsus olup cismâniyyâtın hiç birinde yoktur.

Bu münasebetledir ki: Rûh, Cenâb-ı Bârî'ye muzâf olmakla hâiz-i şeref ihtisâs olmuştur.

MEBHAS

Cevher-i insan, fıtrat-ı ûlâda kuvâyı kesîreye mâlik, hakikat-i vâhidedir.

İnde's-Sûfiyye rûh, kalb, inde'l-Hakîm nefsi nâtika nâmlarıyla benâm olan dahî budur.

Bu cevher beden-i insana taalluk ettiğinde kuvâsı münteşir, nuru muhtefî olur. Kendi için merâtib-i kesîre husûle gelir.

Gavâşi-i neş'etle⁴⁰ ihticâbı, umûr-ı tabîiyyeye inkılâb ve istihâlesi halinde de *nefs* tesmiye olunur.

Tecerrüd edüb de nur-i bârika-yı nisâr zuhûr olduğunda *akl* denilir.

Cenâb-ı Hakk'a ikbâl ile âlem-i kudse rucûu halinde de *rûh* nâmını alır.

Cenâb-ı Hakk'ın zâtına, sıfâtına, esmâsına cem'an ve tafsîlen derkâr olan it-tıla' ve ma'rifeti itibariyle *kalb* tesmiye olunur.

Yalnız cüz'iyâtı müdrîk, ef'âlin masâdını olan melekât ve hey'ât ile muttasıf olması itibariyle de *nefs* nâmını alır.

MEBHAS

İmâm Gazâlî ve İmâm Râzî gibi Ehl-i Sünnet'ten bir cem-i muhterem, hu-kemâ ve sûfiyyeye vifâkan şuna zâhib olmuştur ki:

Rûh bir eser-i mücerredir. Bedene hâl(hulûl etmiş) değildir. Rûhun bedene taalluku, âşîğın ma'şûka taalluku gibidir.

Rûh, emr-i bedenî, Bârî Teâlâ ve Tekaddes Hazretlerinden mâadâ kimsenin bilemediği ve anlayamadığı bir vech ile tedbîr eyler.

TAHKİKİ

Rûh ikidir:

Biri *sultânî*, diğeri *hayvânî*dir.

Rûh-ı sultânî âlem-i emrendir.

Bedenden mufârik, bedene tedbîr ve tasarruf taallukuyla müteallık olmak hasebiyle *mufârik* nâmını dahî alır.

İşte bu beden-i handânînin harâbıyla fenâpezîr olmayan rûh, bu rûhdur. Bedenin harâbıyla fenâ bulan ancak rûhun azâ-yı bedendeki tasarrufudur. Bu rûhun mahall-i taayyüni de *kalb-i sanevberî*dir.

Kalp dahî âlem-i melekûtdandır.

⁴⁰ «غواشى», örtü manasına olan «غاشية»nin cem'idir.

Rûh-ı a'zam, min haysü'r-rubûbiyye zât-ı ilâhiyyeye mazhar olan *rûh-ı insânî*dir.

Rûh-ı sâni âlem-i halkdandır ki, ona *kalp*, *akıl*, *nefs* dahî denir. Bu rûh cemî-i âzâ-yı bedene sâridir.

İZAH

Rûh-ı hayvânî bir cism-i latîfdir ki, menbaı kalb-i cismânînin içidir. Urûk-ı davârib(atardamarlar) vasıtasıyla sâir eczây-ı bedene sâridir.

Mazâhirinin akvâsı *kandır*.

Mahall-i taayyüni *dimâğ*dir.

Bu rûh-ı hayvânî, rûh-ı sultânînin eseri, ef'âl ve harekâtının mebdeidir.

Bu rûh-ı hayvânî, zâtın sıfatı menzilesindedir.

İmdi nasıl ki ef'âl-i ilâhiyyenin sudûru, zâtın sıfatla ictimâi üzerine mübtenî ise, ef'âl-i beşeriyyenin sudûru dahi rûh-ı sultânînin rûh-ı hayvânî ile ictimâi üzerine müteferri'dir.

Ve nasıl ki Allahü Zü'l-Celâl'in sıfât-ı kemâliyyesi, şu ef'âl ve âsârın vücûdundan evvel Zât-ı Ahadiyyenin Batn-ı Zâtında idiyse, bu rûh-ı hayvânî dahî şu beden-i insana taalluk etmezden evvel bilkuvve rûh-ı sultânînin batinında idi.

MEBHAS

Gaybu's-sır ki: Sırr-ı ahfâ ve ta'bîr-i dîger ile sırru's-sırr demektir. Cemî-i taayyünât-ı selbiyye ve icâbiyyeden itlâk zâtî-i aslî, itlâk hakkî-i vücûdî ile mutlak olan vücûdun mazharıdır.

Sır, taayyün-i evvel-i zâtî-i ahadî-i cem'inin mazharıdır.

Rûh-ı sultânî, taayyün-i sâni-i sıfâtî ve ahadî farkının mazharıdır.

Rûh-ı hayvânî, taayyün-i sâlis-i fi'lînin mazharıdır.

Nefsin kendini bilmemesinden, kendinden gâfil olmasından başka bir hicâb-ı hâil yokdur.

Binâenaleyh hicâb-ı cehl ve gaflet aradan kalkacak olsa, nefsi insânî, aftâb-ı tâbânî vasat-ı semâda müşâhede ve muayene idgeldiği gibi *emri* yani hakikat-i rûhu dahî müşâhede ve muâyene edebilir.

”اللهم ارفع الحجب عن القلوب حتى تفتح ابواب الغيوب“

Allah Teâlâ bazı kütüb-i münezzelede buyurmuşdur ki “ اعرف نفسك يا انسان “⁴¹ Yani ey insan! kendini bil ki Hâlık'ını da bilesin.

Aleyhissalâtü vesselâm Efendimiz dahî buyurmuşdur ki: “ اعرفكم بنفسه اعرفكم “⁴² Yani Hâlık'ını ziyâde bileniniz, nefsinizi ziyâde bileninizdir, demektir.

İnsana bahşâyış-i ilâhî olan fazl ve kereme had ve pâyân yokdur. Cümleden biri de insanın sığar-ı hacmiyle beraber, cümle acâib-i âleme müvâzî olabilecek ve

⁴¹ Bu konuda en meşhur hadis olan “kendini bilen Rabbini bilir” hadisi için bkz. Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c. X, s. 208; Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, c. I, s. 225; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. II, s. 343. Burada nefsten kasıt, beden değildir. Eğer beden olsaydı, o zaman Allah onun bilinmesini emretmezdi. Çünkü, onun bilinmesi zarurî olarak meydana gelmektedir. Zaten ayan-beyan ortada olan şeyin kesbi muhaldir. Bkz. Râzî, a.g.e., s. 48. (haz.)

⁴² Metni tam olarak bu ifadeyi karşılayan bir hadise kaynaklarda rastlayamadık. (haz.)

sanki hey'et-i âlemden bir nüsha-i muhtasara imiş gibi, nice acâibi şahsında cem'etmek suretiyle ona ma'rifet-i rabbâniyyesinin tarîkını öğretmesidir.

Âdemî çîst berzahî câmi'
Sûret-i halk-u hakk derû vâkı'
Muttasıl bâ dakâik-i ceberût
Müştemil ber-hakâik-i melekût.

MEBHAS

Rûh denilen cism-i latîf ile beden ta'bîr edilen cesed-i kesîf arasında bir buhâr-ı latîf var ki o da rûh ile beden beynindeki alâkadan ibarettir. Bu buhâr-ı latîfe hikmetçe rûh-ı hayvânî ta'bîr olunur.

Bu buhâr-ı latîf, rûh ile beden arasında alâka olabilecek bir suretde bâkî oldukça hayat denilen şu'le-i rabbânî dahî pertev-nisâr kıyâm ve devam olur. Ve bu buhâr-ı latîf, muntafî olub da, rûh ile beden arasında alâka olmak salâhiyetinden çıkınca şu'le-i hayât dahî söner gider ki o anda rûh bedenden ayrılmakla muzdar kalır.

Ve nasıl ki rûh bedenden hurûc-ı ızdırârî ile hurûc ediyorsa, bazen hurûc-ı ihtiyârî ile de hurûc ve yine istediği vakit yerine avdet eyler.

İstilâh-ı ehl-i Tasavvufta kullanılan "insilâh" denilen hal bu haldir.

Çünkü bu hurûc-ı ihtiyârî sebebiyle o buhâr-ı latîf, muntafî olmaz. Beyne-hümâda alâka olmak salâhiyetinden de çıkmaz. Onun için rûh ile beden arasındaki alâka kesilmez.

İşte "موتوا قبل ان تموتوا"⁴³ hadîs-i âlîsinin vech-i hikmeti şu ifademizden ma'lûm olur.

MEBHAS

Bazı hukemâ demiş ki: Haşr üçtür:

Evvelkisi, haşr-i âm.

İkincisi, haşr-i hâs.

Üçüncüsü, haşr-i ahass.

Haşr-i âm, yevm-i nüşûrda ecsâdın kubûrdan mahşere çıkmasıdır.

Haşr-i hâs, ervâh-ı uhreviyyenin hâl-i hayatlarında seyr-i kebîr ve sülûk ile ecsâd-ı dünyeviyyeden, rûhâniyyet âlemine çıkmasıdır. Zira onlar sûret-i hayvâniyyeden mevt ile ölmezden evvel, irade ve ihtiyârlarıyla sîfât-ı hayvâniyyet-i nefsâniyyeden oluvermişlerdir.

Haşr-i ahass, enâniyyet-i rûhâniyyeden hüviyyet-i rabbâniyyeye hurûcdur ki bu makâm, makâm-ı habîb olmakla o makamda kendinden geçerek...⁴⁴

⁴³ Bkz. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, c. II, s. 384; Fûrî, Ebû'l-Alâ Muhammed b. Abdurrahman el-Mübarek, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, c. XI, s. 515, Beyrut, Trz. ; Kârî, Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî, *el-Masnû'*, s. 198, Riyad, 1404.

⁴⁴ Asıl nüshada da cümle bu şekildedir, cümle tamamlanmamıştır. Muhtemelen müellif bu üç noktayı bir "haşyet" durumuna işaret etmek için kullanmıştır. (haz.)

MEBHAS

“ملك مقرب” dan hadîs-i şerîfindeki ⁴⁵“لى مع الله وقت لا يسعني فيه ملك مقرب ولا نبي مرسل” dan murâd, Cebrâil Aleyhisselâm’dır.

“نبي مرسل” den de murâd, Hazret-i Resûl-i Ekrem sallallâhü aleyhi ve sellem Efendimiz’in kendi hüviyet-i seniyyeleridir.

İşte “حم” kavli kerîminde müşârunileyh olan ser-vaahdet budur.

Zira “ح” ve “ميم” harfleri “رحمن” ve “محمد” aleyhisselâm ism-i şerîfleri beynindeki mâbihi’l-iştirâkdir.

Ve nasıl ki mevt ihtiyârî ve ızdırârî olarak iki nev’ ise, vilâdet dahî böyle iki nev’dür.

Biri ızdırârîdir ki, Allah Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri’nin halk ve îcâdıyla hâsıl olub bunda kesb ve ihtiyârın medhali yokdur. Ve bu da zâhirdir.

Diğeri ihtiyârîdir ki, kesb ile hâsıl olur. Ve bu vilâdet-i ihtiyârîyye, o vilâdetdir ki, İsa Aleyhisselâm ⁴⁶“لن يلج ملكوت السموات من لم يولد مرتين” kavliyle ona işaret buyurmuşlardır.

⁴⁷“ان استطعتم ان تنفذوا من اقطار السموات والارض”

Yani hey’ât ve taalukât-ı bedeniyreden tecerrüdle aktâr-ı zemîn ve âsümândan geçmeğe muktedir iseniz “فانفذوا” geçiniz ki, ervâh-ı melekûtiyye ve nüfûs-i ceberrûtiyye silkine(yol) münselik olasınız. Yahûd geçiniz ki Hazret-i İlâhiyyeye şerefyâb-ı vusûl olasınız.

“لا تنفذون الا بسلطان” Bu şeref-i nüfûza nâil olamazsınız. İllâ hucet-i bedeniyeye ile nâil olabilirsiniz ki bu da tevhîd ve tecrîd ve ilm ve amel ile tenvîr ve fenâfillâh demekdir.

MEBHAS**KAVL-İ HUKEMÂ**

İnsanın bu heykel-i mahsûsdan ibaret olması nasıl câiz olabilir ki onun eczâyı müterekkibesî dâimâ solmakdan, artmakdan, eksilmekten tamamlanmaktan hâlî değildir. Maahâzâ şek ve şüphe yok ki insan, ömrünün evvelinden âhirine dek bir emr-i bâkîdir. Gayr-i bâkî ise gayr-i bâkîdir.

Bu takdirce herkesin “ben” dediği lafzın müşârunileyhi bu heykel-i mahsûsa muğâyir olmak lâzım gelir.

Ya o müşârunileyh olan şey nedir?

Bu babda çok söz söylendi. O sözleri hulâsâ etdiğimizde şu netice çıkar ki: Herkesin “ben” kavliyle müşârunileyh olan şey, bir takım eczâdır ki, bu heykel-i mahsûsa –mâû’l-verdin verde, dühnün sîsâma, nârın fahma sereyânı gibi- sârîdir.

⁴⁵ Bkz. Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, c. II, s. 173; Şehristânî, Ebu’l-Feth Muhammed b. Abdilkerîm, *el-Milel ve’n-Nihal*, c. II, s. 344, Beyrut, 1992.

⁴⁶ Hadis kaynaklarında böyle bir ifadeye rastlayamadık. (haz.)

⁴⁷ Rahman 55/33.

KAVL-İ MUHAKKİKÎN-İ HUKEMÂ

Ömrün evvelinden âhirine dek bâki olan ecsâm, bu heykelin müteellif olduğu ecsâma mâhiyet ve hakikatçe muhtelif bir takım ecsâm-ı dîgerdir ki onların hayatları da, idrakleri de, nûrânîlikleri de ârızî değildir, zâtîdir.

Binâenaleyh o cisimler -gül suyunun güle, nârın fahma sereyânı gibi- heykel-i mahsûsamızda sârî olduğu anda bu heykel onların nuruyla müstenîr, yine o nûrun tahrîkiyle müteharrik olur.

Ve bu heykel-i mahsûs, dâimâ zevebândan –yani erimeden- tahallül ve tebeddül den hâlfî değışle de, eczâ-yı nûrâniyye-i mezkûre o misli tahavvûlât dan masûn olarak haliyle bâkî kalır. Ve bu eczâ-yı nûrâniyyeye tahallül, ârız olmaması da mücerred onların bu eczâ-yı kâlibiyyeye bilhakîka muhâlif olmalarından nâşîdir.

Onun için bu kâlîba fesâd târî olduğunda o ecsâm-ı latîfe-i nûrâniyye cesed-i fânîden ayrılarak –eğer suedâ zümresinden iseler- semâvât, kuds, tahâret âlemine, -eğer eşkiyâ zümresinden iseler- cahîme ve âlem-i âfâta giderler.

MEBHAS

RÛH VE MEVT

Mevtin hakîkatini mi suâl ediyorsun?

Heyhât!

Sen hakîkat-i hayâtı bildin mi ki, hakîkat-i mevti de anlamaya hevesleniyorsun?

Hakîkat-i mevti anlamak için evvelâ senin nefsin, hakîkatin demek olan rûh-ı rabbânîye vukûfun lâzım gelir.

Lâkin çeh fâide ki bu, senden gizli olan şeylerin en gizlisidir.

Benim nefsim nedir? mi diyorsun?

Senin nefsin “قل الروح من امر ربى”⁴⁸ ve “ونفخت فيه من روحي”⁴⁹ ayetlerinde Mevlâ-yı Mûteâl Hazretlerine muzâf ve hâssiyyet-i insden ibaret olan rûhdur ki, bu, keşfi her kavle müyesser olmayan serâir-i hafiyeye-i ilâhîyyedendir.

RÛH-İ CİSMÂNÎ

Ondan başka bir de rûh-ı cismânî mi vardır?

Var!

O nedir?

Rûh-ı cismânî, his ve hareket kuvvetini hâmil olan rûhdur.

O kuvve nasıl şey?

Kalpden inbiâs ile mecmû-ı beden-i insandaki urûk ve a’sâba münteşir olarak o vesâit-i acîbe ile hiss-i basar, nurunu göze, nur-i sem’i kulağa ve kezâ sâir envâr-ı kuvvâ ve havâsi yerli yerine ifâda iden kuvve-i hayâtîyyedir.

Bu rûh-ı cismânî hâricde şol kandil-i firûzâna benzetilebilir ki içinde bulunduğu odaya ifâda-i envâr ile onun her yanını ziyâdar eyler.

⁴⁸ İsrâ 17/85.

⁴⁹ Hicr 15/29, Sa’d 38/72.

İşte bu rûh-ı cismânî hususunda behâim dahî insana müşterekdiler. Ve mevt ile fenâpezîr olan rûh, bu rûhdur. Zira mizâc-ı ahlât, hâl-i i'tidâlde iken, onun da nadcı mu'tedil, mizâc halelpezîr olunca bâtul olur. Nitekim yağı tükense, yahud püflense de kandil-i firûzân muntafî olsa, ondan feyezân iden nûr-i bânîq dahî söner gider.

Hayevândan gıdanın inkitâi da bu rûh-ı fânî-i cismânîyi ifsâd ider. Zira bu rûha nispetle gıda, kandile nispetle yağ gibidir. Kezâlik bu rûha nispetle “katl”, kandile nispetle “nefh” gibidir.

Bu rûh-ı cismânî o rûhdur ki onu ta'dil ve takviyede ilm-i tıp, tasarruf edebilir.

RÛH-I RABBÂNÎ

Ya ma'rifet ve emâneti hâmil olan rûh hangisidir?

Ma'rifet ve emâneti hâmil olan rûh, insana has olan rûh-ı rabbânîdir.

Emânet ile de murâd insan sevâb ve ikâb, emir hatırına, taat ve masiyetle bi't-taaarruz uhde-i teklîfi takallüdden ibarettir.

İşte bu rûh ol rûhdur ki ne ölür, ne de fenâpezîr olur. Belki ölümden sonra da naîm ve saâdetde, yahud cahîm ve şekâvetde bâkî kalır. Zira mahall-i ma'rifet, bu rûh-ı pâkdir. Hâk-i mezâr ise mahall-i ma'rifet ve imanı ekl ve mahvedemez. Bunu ahbâr da nâtıktır. Buna şevâhid-i istibsâr da şâhiddir.

Şer-i şerîf ise bu rûh-ı pâkın sıfatını tahkîke bizi me'zûn etmemişdir.

Çünkü bu tahkîke ilimde râsih olanlardan mâadâsı mütehammil ve muktedir olamaz.

Rûh-ı rabbânî, nasıl kâbil-i ta'bîr-i lisânî olabilir ki, ekser-i ukûl-i halka sığmaz sûrette acâib-i evsâfdan onun nice nice vasıfları vardır.

TELVÎH-İ YESİR

RÛH-I RABBÂNÎNİN BA'DEL-MEVT HÂL VE SIFATI

Rûh-ı rabbânî fanî olmaz, belki mevt ile yalnız hali tebeddül ider. Menzileti de mütebeddül olarak bir menzilden menzil-i dîgere terakkî eyler. Kabir ise, onun hakkında ya cennet bahçelerinden bir bahçedir. Ya cehennem çukurlarından bir çukurdur.

Bu tebeddülün sebep ve illeti de şudur ki: Rûh-ı rabbânînin şebeke-i havâs vasıtasıyla evâil-i ma'rifeti istiyâd ve iktinâsı da -avlamakda- bedeni isti'mâl etmekden başka, beden ile hiçbir alâkası yoktur. Bu beden-i hâkdânî o rûh-ı rabbânînin adeta aleti, merkebi, şebekesi demektir. Aletin, merkebin, şebekenin butlânı ise, sayyâdın da butlânını îcâb itmez.

Evet! Mevgale-i sayddan fâriğ olduktan sonra şebeke bâtul olacak olursa, onun butlânını bile ganîmet bilmelidir.

Çünkü sayyâdın artık yorgunluktan başka bir şeye yaramayan onun yükünden, ağırlığından kurtulmuş olur.

Sebeb budur ki sâhib-i şeriat ve kâşif-i her hakikat aleyh-i ekmelü't-tahıyye Efendimiz Hazretleri “تحفة المؤمن الموت”⁵⁰ buyurdular.

Fakat eğer kable's-sayd, şebeke bâtil olacak olursa, bu suretle vukû bulacak butlân, bedîhîdir ki mûcib-i peşimânî ve hüsrândır. Sebeb de budur ki tahsîl-i ma'rifetde kusur ve müddet-i ömrü zenb ve ma'siyetle mürûr iden şahıs per ibtila' (düşkün bir vaziyette) “Rabbim beni geri döndürünüz ki terk ettiğim dünyada yararlı bir iş yapayım. Hayır...” nevhalarıyla ahiretde beyhûde vâveylâ ider.

Bu teneddüm ve tahassürün ise zerre kadar fâidesi olmadıktan başka belki de, eğer şebekeye benzettiğimiz beden ile hüsn-i i'tilâf hâsıl etmiş olup da onu ziyadece sevmiş ve gönlü ona bağlanmış kalmış da, şebekenin sûret-i zâhiresini, sîn'atini, ve sâir müteallikâtını beğenmiş bulunursa, evlenmesi ancak şebeke-i bedene muhtâc ve mütevakkıf olan saydı, elden kaçırmaması ve kendine gönül verip onunla hüsn-i i'tilâf etmiş bulunduğu şebekenin zevâl bulması gibi, hâlât-ı müked-dere bîçarenin elem ve ızdırâbı katmerleşir.

İşte azâb-ı kabrin mebdâ-i ma'rifetinden bu, bir mebd'e'dir ki, onu istiksâ idersen şüphe yok ki hakikatine de erersin!

İSTİKSÂ

Tahkîke müfzî ve müeddî olan istiksâyı mı arzu ediyorsun?

Fakat bilmelisin ki, bu kitap ona mütehammil değildir. Binâenaleyh tahkîk-i matlûbdan göstereceğimiz enmûzec-i yesîr ile kanâat etmelisin!

Mevt nedir?

Zemânetü'l-bedendir ki serâpâ bedeninin kötürümlüğü demektir.

Sen ise pekâlâ bilirsin ki, meselâ yedin kötürümlüğü manası “şahs-ı yed” mevcûd olmakla beraber mücerred onu isti'mâle vâsıta olan kuvvetin butlânından nâşî, senin itaat ve inkıyâdından hurûcu demektir.

İmdi bilmelisin ki, mevt denilen dehşet-i mücesseme, mücerred butlân-ı kuvvâ sebebiyle cemî âzâ-yı bedene târî olur bir zemâne-i mutlakadır ki, mevt-i müdhiş bu suretle elini, ayağını, gözünü ve sâir âzâ ve cevârihini senden selbeder olduğu halde sen yine evvelkisinden farksız olarak bâkîsin! Sana “sen” dediğim vakit, muhatabımdan murâd, âzâ ve cevârih-i ma'lûmeden mürekkebe olan bu heykel-i mahsûs değildir. Murâd, senin hakikatindir ki beni sana “sen” dediren odur.

Zira sen şimdi hâlâ o insansın ki, çocukluğunda dahî ondan başka bir şey değil idin.

Fakat câiz ki, hâl-i sabâvetdeki vücûdunu terkîb iden ecsâm-ı unsuriyyeden şimdi sende hiçbir şey kalmamıştır.

Belki de hâlet-i sabâvetdeki ecsâm, bilküllüyye münhal olarak gıdâ vasıtasıyla onların bedeli hâsıl olmuştur.

Hâlbuki sen yine sensin! Yani hâl-i sığarında ne idiysen, şimdi hâl-i kiberinde de osun! Maahâzâ cesedin o evvelki cesed değildir.

⁵⁰ Bkz. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, c. I, s. 297; Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, c. III, s. 306; Tebrîzî, Muhammed b. Abdullah el-Hatîb, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, tahkik: Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, c. I, s. 363, Beyrut, 1985.

İmdi eğer neyl-i visâli havâs ve meşâire muhtâc ve müftekir bir ma'şûkun var ise, o ma'şûkundan ayrılmak sebebiyle azabın büyür.

Hâlbuki dünyada ne varsa hepsi mahbûb ve ma'şûkdur. Ve bu nihâyetsiz ma'şûkların neyl-i visâli de, havâs ve meşâiresiz mümkün ve müteyessir olamaz.

Âşığı muazzeb kılmakda ise, ma'şûkunun kendisinden ihticâb etmesiyle, mücerred ma'şûkunu görememek için zavallı âşığın gözlerini nûr-i nazardan mahrûm etmek beyninde asla bir fark yoktur.

Zira bedîhîdir ki, âşık-ı dil-hastenin (kara sevdalı) elem ve ızdırâbı mücerred ma'şûkunu görememekten gelir.

Malını, ehlini, akârını, feresini, cariyesini, rûbasını seven kimse ise, bu eşyanın fırâk ve fıkdanıyla müteellim olur.

İster bu eşya kendisinden ahz ve selb olunsun! İsterse kendi birine, o eşya dahî diğer birine atılarak beynehümâda haylûlet vukû bulmakla kendi sevgili eşyasından selbedilsin! O biçareye göre her ikisi de müsâvîdir.

İşte mevt-i hâil (korkunç ölüm), seni o sevgili eşyadan ayırır da aranızda hâil olmakla, ahiretdeki azâb ve âlâmın dahî o eşyaya olan aşk ve garâmın mikdarınca olur.

Yine bu mevtdir ki, Allahü Teâlâ Hazretleriyle senin aranı tahliye ederek, şu havâs-i şâğıle-i müşevveşeyi senden kesiverir.

Binaenaleyh huzûr-ı izzete vardığında lezzet-i kudûmün, Cenâb-ı Rabbi'l-İzzete olan şevk ve muhabbetin ve zikrullahâ olan ünsün mikdârınca olur.

MEBHAS

Naîm-i âhireti mübeşşir olan ibârâtın en cem'iyetlisi "وهم فيها ما يشتهون"⁵¹

Azâb-ı âhireti müş'ir olan ibârâtın da en cem'iyetlisi "وحيل بينهم وبين ما يشتهون"⁵² âyet-i celîleleridir.

Şehvetten başka ziyâde ilzâz edici bir şey yok ki, bu da müştehanın müsâde-fesi ve vicdânı halinde belli olur.

Yine şehvetten başka ziyâde îlâm edici bir şey yok ki, bu da müştehanın müfârakat ve fıkdanı halinde bilinir.

Bir kimse bu dâri'l-gurûrdan çıkmadıkça metâi kem-kadr dünyadan kat-ı alâka edebileceğine yakînen câzim olamaz. Onun için kimse kablel-vefât azâb-ı kabirden iddiâ-yı emân idemez.

Zira nice âdem görülmüş ki kendine alâkası yok zannıyla cariyesini çıkarır, satar. Vaktâki müşteri cariyeyi alır, gider o halde biçârenin kalbinden nîrân-ı fırâk iştiâlâ başlayarak vücûd-i sevdâ âlûdîni öyle bir yakış yakar ki, mücerred o azâb-ı elîmden tahallus ümîdiyle katl-i nefis için kendini suya, ateşe bile attığı vâridir.

Demek ki insan dâr-ı dünyâdan çıkmadıkça bilhakîka bu emâna nâil olamaz.

⁵¹ Kur'ân-ı Kerim'de yukarıdaki ifadeye benzer ayet-i kerimeler olduğu halde, metin itibariyle aynı olan bir ayete rastlayamadık. Benzer ayetler için bkz. Zuhruf 43/71, Tûr 52/22, Enbiya 21/102, Vâkıa 56/21, Murselât 77/42, Fussilet 41/31, Nahl, 16/57. (haz.)

⁵² Sebe', 34/54.

Binâenaleyh senin de kalbin şu metâi kâsid-i dünyâdan her neye asılıvermiş de kalmış ise o şey hakkında kabirdeki halin de ona benzeyeceğinde şek ve şüphe yoktur.

Bu sebepten nâşîdir ki, hâce-i kâinât aleyhi ekmelü't-tahıyye Efendimiz Hazretleri "احب ما احببت فانك مفارقة"⁵³ buyurmuşlardır.

Bu mebhasde söylenecek söz çoktur. Ol kadar çok ki ihâtasına imkân yoktur. Binâenaleyh biz de bu risalemizi felâsife-i islâmiyyeden Reîs'in (İbn Sina) meşhûr Kasîde-i Rûhiyye'siyle⁵⁴ miskü'l-hıtâm eyleriz:

KASÎDE-İ RÛHIYYE*

Rûh, bedene hayat vermek ve onu yönetmek üzere kendi kutsal âleminden gururlu ve nazlı bir güvercin gibi süzülerek dünyaya inip ten kafesine konuk oldu.

Akıl gözüyle bakanlara göre rûhun varlığı gayet açıksa da duyularıyla algılamak isteyenler için o bir sırdır, görülmez.

Rûh kendi anayurdunda mutlu bir hayat sürerken isteksiz olarak dünyaya inip bedenle ilişki kurduktan sonra ona alıştı ve artık ondan ayrılmak istemedi. Ne var ki, ölümle birlikte bedenden ayrılmak rûha çok acı gelecektir.

Önceleri ruh bedenle ilişkiye yanaşmamış ve bir türlü ona ısınamamıştı. Fakat bu ilişki kurulduktan sonra içli dışlı olunca nihayet rûha nisbetle harâbeye benzeyen bedene uyum sağladı.

Rûh, mutlu bir şekilde yaşadığı anayurdundan ayrılmakla kalmayıp saflığını ve temizliğini koruyacağına dair Allah'a verdiği sözü ve kendi kutsal âlemini de unutuverdi.

Hayatın ilkesi ve merkezi sayılan rûh, kendi ulvî âleminden bayağı sayılan madde âlemine ansızın inerek taşlı kumlu arazi gibi verimsiz olan bedenle buluştu.

Yoğun ve ağır olan beden, latif ve hafif olan rûhla ilişkiye geçince rûh, önemli olan kendi anayurduyla yani ilâhî ve manevî varlıklar ile ören yeri gibi değersiz beden arasında kalıp bocalamaya başlamıştır.

Rûh madde ile ilişkiye geçtikten sonra saflığını yitirip kirlenmişti; fakat temiz kalacağına dair verdiği sözü hatırladıkça utancından ağlayıp gözyaşı döküyordu!...

Rûh yalnız verdiği sözde durmadığı için değil, maddî varlıkların sahip olduğu sıcaklık, soğukluk, yaşlılık ve kuruluk gibi dört niteliğin etkisiyle yıpranıp yaşlanan bedene üzüldüğü için de sürekli ağlamaktadır.

Rûh için bir ağ ve kafes durumunda olan bedenin madde ile olan ilişkilerinden kaynaklanan bazı eksiklikler, onun kemâlin o geniş zirvesine yükselmesine engel olmaktadır.

Artık rûhun konuk olduğu bedenden ayrılıp anayurduna dönüş zamanı gelmiş ve göç de yola düzölmüştür.

⁵³ Gazalî, Ebu Hâmid, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, c. III, s. 68, Beyrut, 1996.

⁵⁴ Metin ve açıklamalar için bkz. Mahmut Kaya, *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*, ss. 325-334, İstanbul, 2003.

* Kasidenin aslı Arapça'dır. (haz.)

Nihayet ölümlerle birlikte rûh bedenden ayrılmış, geride artık kimsenin değeri vermediği, toprak olmak üzere terk edilen ceset kalmıştır...

Ölümlerle birlikte rûh, maddenin tutsağı olmaktan kurtulmuş, bedenle birlikte iken, tıpkı uyurgezer gibi görmediği nice hakikatleri görmeye başlamıştır.

Nihayet rûh, beden kafesinden kurtulup anayurduna dönmenin ve dünyada iken bir türlü anlayamadığı hakikatlerin sırrına ermenin sevinciyle bayram etmektedir. Bu mutluluk, rûhün bilgi ile aydınlanmasından kaynaklanmaktadır, çünkü bilgi aşağı düzeydekilerin yükselmesi için biricik vasıta.

Daha önceleri rûh kendi kutsal âleminde mutlu bir hayat sürerken neden bu süflî âleme inip bayağı bir varlık olan bedenle ilişki kurmuştur?

Rûhün dünyaya düşüşünün şayet ilâhî bir hikmeti varsa, bugüne kadar akıl ve idrâk sahibi hiçbir yüksek şahsiyet bu hikmeti anlamış değildir.

Her ne kadar rûh kendi anayurdunda mutlu idiyse de dünyayı ve oradaki varlıkları tanımıyordu ve bu durum onun için bir eksiklikti. Allah onun bilgiyle donanmasını ve böylece tam kemâle ermesini dilediği için dünyaya inişi kaçınılmazdı.

Her ne kadar rûh, madde ve mânâ âlemlerindeki ilâhî sırları öğrendikten sonra tam kemâle ermiş olarak anayurduna dönmek üzere inmişse de açığını kapatamamış ve istenen olgunluğa bir türlü kavuşamamıştı.

Rûha, kemâle ermesi ve açığını kapatması için kendisine tanınan süre ne yavaş ki yetmemiş, ölüm olayı ile birlikte bir daha doğmamak yani dünyaya bir daha gelmemek üzere beden ikliminde batıp gitmiştir.

Ne var ki, ruhun bedenle olan ilişkisi, çakan şimşegin bir anda ortalığı aydınlatıp sonra sönmesi kadar kısa sürmüştür. Kâinâtın ömrüne nisbetle insan hayatı "an"la ifade edilecek kadar kısa olduğu için rûhün burada tam kemâle ermesi ve mutlu olması pek mümkün görülmemektedir. Ancak insanın, rûhündeki sonsuzluk duygusunu tatmin edebilmesi ve ebedî mutluluğu tadabilmesi için âhiret hayatının varlığı ona yeni ufuklar açmakta ve bu durum onun sıradan bir canlı olmadığının temel güvencesi sayılmaktadır.